

ULOGA I ZNAČAJ NAUKE I ZNANJA SA POSEBNIM OSVRTOM NA DRUŠTVENE NAUKE¹

Jovan Babić, Filozofski fakultet u Beogradu

Nauka je sredstvo ovladavanja svetom, ali ona je istovremeno i ljudska institucija. Sa treće strane, iako je proizvod nauke, *znanje*, jedan od najvažnijih resursa sa kojima raspolazemo, ono nije puki resurs koji stoji na raspolaganju nego se mora steći uvek iznova, i to ne samo da bi se steklo nego i da bi se očuvalo. Sticanje znanja se postiže na jedan od dva načina: obrazovanjem, prenošenjem znanja koje su postigle prethodne generacije, ali i, jednako važno i za nas ovde još važnije: istraživanjem i proširivanjem postojećeg opsega znanja. Prvi način sticanja znanja jeste obrazovanje, dok drugi čini nauku. Nauka ne stoji prosto na raspolaganju, kao sredstvo spremno za upotrebu, njeno sticanje i čuvanje je veoma osetljiv i naporan proces. Znanje se ne može prosto uskladištiti i ostaviti da stoji dok nam ne zatreba, ono mora stalno da se obnavlja i održava. Ova višestruka priroda nauke stvara određenu napetost u društvenoj artikulaciji nauke, kao i rizike da se u „proizvodnji“ znanja zastrani u neku od opasnosti koje tu stalno vrebaju.

Jedna od tih opasnosti jeste proizvodnja apstraktnog, „mrtvog“ znanja koje se, iako izgleda kao stvarno znanje, ne odnosi ni na kakvu stvarnost i zato nema nikakvu moguću primenu. Ova opasnost je posebno velika za društvene nauke, ali ona je prisutna u svakoj vrsti znanja. Utisak da se ponekad naročito društvene nauke doživljavaju kao „prazna priča ni o čemu“, iako često fundamentalno pogrešan, ipak nije uvek sasvim bez osnove; to je tako pre svega zato što društvene nauke, baveći se slobodom, teže postižu relevantnu predikabilnost, ali i zato što je kriterijum vrednovanja naučnih rezultata u društvenim naukama spor, teško uhvatljiv, ponekad i nejasan.

Druga opasnost, možda više prisutna kod prirodnih i, naročito, tehničkih nauka jeste proizvodnja „instant“ znanja, znanja za jednokratnu upotrebu, znanja o tome kako da se brzo i efikasno reši neki konkretni zadatak. U prirodi znanja je da proizvodi neodoljivost primene. Uvek je bilo teško odupreti se iskušenju da se stečeno znanje ne upotrebi i pre nego što se svi aspekti te upotrebe istraže. Moć znanja je ogromna, a ova osobina njegove neodoljive upotrebe čini tu moć još većom. Ali sada vidimo sve veći domen naručenog znanja, znanja koje nastaje ne iz intelektualne radoznalosti da se shvati i objasni struktura sveta, već da se ono proda da bi se odmah upotrebito, kao gotovo rešenje za konkretni zadatak.

Po svojoj prirodi znanje je međutim univerzalno, pa i kada je njegova proizvodnja naručena za neku posebnu svrhu ono treba da bude upotrebljivo tako, univerzalno, što znači i za neodređen broj drugih svrha koje se ne mogu sve odrediti unapred. Svako pravo znanje se na relevantan način odnosi na neki segment stvarnosti i može da se proveriti i primeni. Ali ono takođe, da bi bilo naučno a ne samo puko iskustveno znanje, treba da poseduje opštost i da se njegova primena ne ograničava i ne svodi na neki strogo unapred određen domen. Znanje treba da traje i da može da se obnavlja. Znanje se

¹ Uvod u knjigu, *Istraživanja u oblasti društvenih nauka u Srbiji: Pregled stanja, karakteristični problemi i preporuke*, Institut ekonomskih nauka, Beograd 2013, str. 11-15.

akumuliraju i raste, progres u znanju se i sastoji upravo u tome što svako novo znanje znači trajno ovladavanje jednim delom strukture sveta i načina na koji se ono u tom delu sveta može upotrebiti, za dobro ili za zlo, kako oni koji posegnu za njegovom upotrebom odluče. Pravo znanje je ono koje može da pretenduje, nakon što se završi proces naučnog istraživanja, da uđe u fundus opšteg znanja i da postane predmet nekog određenog, makar i tehničkog, obrazovanja, tako što će, nakon što je bilo rezultat naučnog, istraživačkog, postati predmet obrazovnog procesa.

Ipak, glavna razlika između prirodnih i društvenih nauka je u tome što prve istražuju *uzroke* pojava u svetu, onih pojava koje mogu da se objasne uzročno, a druge istražuju, ali takođe i ispituju, *razloge* za ono što kao slobodni delatnici činimo. Prirodne nauke *objašnjavaju* kako se nešto dešava, kako uzroci daju svoje posledice. U praktičnom smislu prirodne nauke se bave *sredstvima* za moguće ciljeve, one treba da nam daju znanje *kako* da se ostvari neki cilj koji sebi postavimo (kako da savladamo reku tako što ćemo preko nje napraviti most ili ispod nje tunel). Društvene nauke idu malo dalje, one ispituju *zašto* se pojave u svetu dešavaju – ne više kako da se nešto uradi nego zašto da se to uradi. To je zapravo teži i zahtevniji zadatak, i ovde objašnjenje uvek uključuje element *opravdanja*. Dok nas prirodne nauke osposobljavaju da ovladamo prirodom, društvene nauke treba da nas osposobe da ovladamo sobom, svojom slobodom koja je moć da se u svetu proizvede posledica koje ne bi bilo da mi nismo odlučili da je proizvedemo. Društvene nauke se bave ciljevima. Odlučili smo da nešto ostvarimo, iako smo mogli odlučiti i drugačije. Pitanje sa kojim se ovde suočavamo jeste da li je trebalo tako postupiti, ili je trebalo postupiti drugačije, šta je korisno i ispravno da se učini, a šta, iako se može, ne treba da se čini, bilo da je na skriven način ili dugoročno štetno bilo da je prosto neispravno. Društvene nauke treba da nas učine boljim ljudima, sposobnim da naprave bolji svet. U tom smislu društvene nauke su za kvalitetan život čak važnije, i teže, od prirodnih nauka. One treba da nam nešto kažu ne samo o tome šta možemo da uradimo u svetu, nego i zašto je to poželjno i dobro, dok nešto drugo, naizgled ne mnogo različito, nije ni dobro ni (dugoročno) poželjno. U kontekstu moguće primene njihovih rezultata društvene nauke treba da, u strukturi znanja, budu nadgradnja prirodnih nauka i da nam kažu šta je u okviru onog što je prirodno i društveno moguće stvarno dobro i moralno opravdano.

Prisustvo ove opravdavaćke dimenzije ciljeva čini društvene nauke posebno osetljivim na jednu veliku opasnost, a to je opasnost da se naučno istraživanje pobrka i pomeša sa propovedanjem. Npr. tzv. kritičko znanje često polazi od skupa unapred zacrtanih ciljeva koji se više ne ispituju nego uzimaju kao dogmatska pretpostavka, po pravilu pretpostavka o neprikosnovenosti vladajućeg sistema vrednosti, što nauku pretvara u apologetiku i tehnologiju kako da se tekuće vrednosti promoviraju i pospeše. Time se društvena nauka svodi na nivo ispitivanja sredstava za unapred postavljene ciljeve koji se sami ne ispituju. Ova propovednička strana tzv. „angažovane“ nauke radikalno uprošćava društvene nauke i čini ih upravo suprotnim od onoga što je njihova priroda – da su teške i zahtevne. Odjednom one su lake i bez velikih zahteva, osim, naravno, potrebe da se njihov apologetski učinak učini dostupnim što većem broju ljudi. Tako ono što je u prirodnoj nauci vrlina (mogućnost brze i lake primene) ovde postaje porok: odustajanje od nepristrasnog istraživanja logike društvene stvarnosti i posao

nametanja važeće vrednosne, ili čak ideološke, paradigme o tome šta je „ispravno“ a šta „neispravno“.

Ova propovednička, ili indoktrinativna, strana društvenih nauka, pored pomenute sporosti i teške artikulacije kriterijuma vrednosti naučnih rezultata u društvenim naukama ponekad proizvodi, naročito u krugovima prirodnih naučnika, utisak opskurnosti i nevažnosti društvenih nauka. To se jasno vidi u pojavi različitih redukcionizama koji vode u naturalizaciju vrednosne sfere i njeno svodenje na „prirodu“ - pojavi da se pitanja vrednosti koje krucijalno zavise od pretpostavke o postojanju slobode, svedu na objašnjenja na osnovu prirodnih uzroka, hemijskih, psiholoških, evolucionih da bi se pokazalo kako su vrednosti uzročno objašnjive. To, kada se prihvati, proizvodi utisak da se u društvenim naukama mnogo i detaljno priča (ili piše) ali da je ta priča u velikoj meri prazna ili da ide u pogrešnom, nenaučnom, pravcu. Mora se priznati da ovaj utisak nije uvek bez osnove: on ima svoje opravdanje kad god se u ono što treba da je znanje značajnije uplete maštanje ili propovedništvo, ili oboje. Kada se ovom doda da, naročito u zemljama koje još nose breme nasleđa socijalizma, postoji veliki broj društvenih naučnika čiji se posao sastoji u beskrajnom recikliranju tekućih a često prevaziđenih naučnih ili naizgled naučnih teorema, onda nije neshvatljivo da društvene nauke gube i ono malo društvenog statusa koji su imale.

Ovo su opšti problemi sa kojima se suočavaju društvene nauke. Oni nisu uvek neposredno vidljivi ali su svejedno efektivno delatni. Na njih se onda naslanjaju svi oni drugi mnogo vidljiviji problemi na koje se ukazuje u pojedinačnim poglavljima ove knjige. Oni su, kao što će pažljivi čitalac izvesno primetiti, veoma raznoliki, ali svi daju svoj učinak na opšti rđav položaj društvenih nauka u nas. Siromaštvo daje oskudnu osnovu za bilo kakav kvalitet naučnog rada, u svim naukama, ne samo društvenim. Ipak, iako je siromaštvo i besparica osnova za većinu problema sa kojima se neposredno suočavamo, ti se problemi ne mogu do kraja objasniti siromaštvom i besparicom. Iako uz siromaštvo po prirodi stvari ide korupcija, ipak se može reći da bi uz malo više ozbiljnosti i odgovornosti mnogo toga moglo da se popravi. Ni tradicija lošeg poslovanja ni ogromno breme predrasuda koje uporno istrajavaju iz prošlih vremena, ne mogu do kraja opravdati, pa onda ni biti izgovor, za mnoge aspekte lošeg stanja društvenih nauka. Zatvorenost, loši, nejasni i često kontraproductivni kriterijumi evaluacije, skribomanija, relativno visoka društvena i ekonomska sigurnost naučnih pozicija, netransparentnost, nepristupačnost donosilaca društvenih odluka i njihova nezainteresovanost za rezultate društvenih nauka, imitacija opštih shema bez udubljanja u konkretne probleme specifične za naše društvo u sadašnjem trenutku, važeći sistemi podrazumevanja i uspostavljenih očekivanja (često u obliku stečenih prava za koje više nema vidljivog razloga postojanja), rezignacija, nekritičko preuzimanje tuđih vrednosti paralelno sa bežanjem od prihvatanja kriterijuma vrednovanja koji stoje u osnovi tih vrednosti (neprihvatanje svetskih standarda), odsustvo adekvatne kontrole i fokusa na istraživačke ciljeve (zbog čega mnogo toga što se započinje ostaje nezavršeno dok se istovremeno mnogo toga nepotrebno ponavlja ili radi paralelno), nizak nivo postignutih rezultata, zatvorenost i strah od konkurencije i suočavanja sa svetom – sve to i još mnogo toga su faktori koji utiču na stvarno stanje. Mnogi od njih bi mogli da se uklone ili bar umanje, i svrha projekata kao što je ovaj prikazan u knjizi pred nama i jeste da se krene sa mrtve

tačke i da se neke stvari pokrenu. Možda sporo u početku, ali ako se postigne određeni zamah, pre svega ako se izađe u svet i ako se izložimo dejstvu svetskih kriterijuma vrednovanja, sasvim je moguće da se i u neko dogledno vreme nauka u Srbiji pokrene i počne da proizvodi mnogo više mnogo boljih rezultata.

U knjizi je prikazano stanje društvenih nauka u Srbiji u ovom trenutku i date su preporuke ili sugestije o mogućim rešenjima za mnoge goruće probleme. Većinu tih preporuka je moguće implementirati u stvarnu naučnu politiku i naučnu praksu kod nas. Neke od tih preporuka su opšte, a neke i sasvim konkretne i precizne.

Na kraju bih, bez ikakve pretenzije na sistematičnost i sveobuhvatnost, ukazao na nekoliko stvari za koje meni izgleda da su u ovom trenutku one najvažnije. Pre svega, odavno je urgentno potrebno da se izradi kvalitetna *baza podataka* o naučnicima i naučnim rezultatima u Srbiji. To je pretpostavka za bilo šta drugo što bi se uradilo na unapređenju položaja društvenih nauka kod nas. Druge dve stvari za koje se čini da su od strateškog značaja jesu, prvo, uspostavljanje jedne *hijerarhije ciljeva* koja bi bila razuđenija, bolje artikulirana i preciznije obrazložena od one koja je ponuđena u „Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije do 2015“, sa jasno određenim *prioritetima* i predviđenim načinom realizacije tih prioriteta i, drugo, uspostavljanje kvalitetnih *kriterijuma vrednovanja*, takvih koji bi bili u stanju da sačuvaju postojeći i, takođe, nastupajući heterogenitet društvenih i ostalih nauka ali i da uspostave precizna merila vrednovanja pomoću kojih bi se moglo razlučiti šta je zaista od trajne ili barem trenutne vrednosti a šta je zapravo propovedanje ili čak samo maštanje.